

ROSALÍA E DÍAZ CASTRO: PENÉLOPE POEMA

Carmen Blanco
Universidade de Santiago de Compostela

Resumo: Caracterización xeral da persoal filiación da poesía de Xosé María Díaz Castro na poética romántica radical de Rosalía de Castro e análise metapoética do poema “Penélope” de Díaz Castro en relación con “Desde los cuatro puntos cardinales” de Rosalía e co mito greco-galaico da *Odisea* de Penélope e Ulises.

Abstract: This paper has a twofold aim. The first is to draw the general features of the particular affiliation of Xosé María Díaz Castro’s poetry within the radical Romantic poetry of Rosalía de Castro. The second aim is to produce a metapoetic analysis of Díaz Castro’s poem “Penélope” in its relationship with the poem “Desde los cuatro puntos cardinales” of Rosalía de Castro and with the Graeco-Galician myth of Penelope and Odysseus derived from the *Odyssey*.

Palabras chave: poesía galega, poesía contemporánea, Rosalía de Castro, Castela, Xosé María Díaz Castro, Françoise Pechère, análise integral, estudos de xénero, mito de Penélope, mito de *Galicia mártir*.

Key words: galician poetry, contemporaneous poetry, Rosalía de Castro, Castela; Xosé María Díaz Castro, Françoise Pechère, integral analysis, genre studies, Penelope myth, *Galicia mártir* myth.

Las palabras [...] si, analizándolas y soltándolas, las deja uno obrar como libres alguna vez, en sentido inverso van destejiendo sus propios engaños ellas, tal como Penélope por el día apacentaba a los señores con esperanzas, pero a su vez de noche se tornaba hacia lo verdadero, di Agustín García Calvo en *Lalia* (García 1973: X)¹.

1 As palabras do fragmento que abren este escrito están tomadas do epigrama que, a modo de lema, abre tamén ese libro e estaban orixinariamente nunha porta da Universidade de Sevilla.

ROSALÍA E DÍAZ CASTRO

A poética de Díaz Castro ten no seu canto unhas epidérmicas follas verdes primeiras rosalianas e unhas profundas raíces radiantes últimas tamén rosalianas. A obra colectiva *Xosé María Díaz Castro. Día das Letras Galegas 2014* (Salgado / Blanco 2014a), que contén escritos de Xosé M. Salgado, Armando Requeixo, Françoise Pechère, o propio Díaz Castro e meus, así o deixou constatado coa análise, no ano dedicado pola Real Academia Galega ao poeta.

Por outra parte, os datos positivos da crítica de Armando Requeixo teñen precisado a presenza da autora de *Follas novas* no creador de *Nimbos* tanto no artigo como nas investigacións que culminaron na tese *A poesía en galego de Xosé María Díaz Castro: estudo e edición crítica* (2014a) e deron lugar á edición da *Poesía galega completa* (Requeixo 2014b: 46, 49, 55). E, da mesma maneira, as exhumacións de Xesús Alonso Montero, feitas na prensa ao fío da proclamación do ano dedicado ao poeta, confirmaron matices desta filiación de Díaz Castro en Rosalía de Castro (Blanco 2014: 182).

Pola nosa parte, nas análises que viñemos facendo sobre a presenza das mulleres na creación do poeta evidenciamos o profundo e persoal canto ás mulleres da terra e á metamorfose do mito da Gran Nai no acougo e na áncora da terra e do mar, no impulso vital da espera e da esperanza e nas dores e no pranto dos traballos das noites e dos días e da loita pola supervivencia. É este un canto inspirado na simbiose do poeta coa historia de longa duración de Galicia e do mundo e coa tradición cultural conservada nela que vén coincidir en moitos aspectos con elementos básicos da creación rosaliana, tal como sinalamos en numerosas ocasións, especialmente en *Nais, damas, prostitutas e feirantas* (Blanco 1995: 247-276). No escrito “Beleza para sempre”, publicado en *O selo dun poeta. Beleza para sempre* da autoría de Xosé M. Salgado e miña (Salgado / Blanco 2014b, Blanco 2014b: 13-26), mostro a profunda inspiración rosaliana e a atracción total por Rosalía de Castro do Díaz Castro poeta maduro, recreador e tradutor que colabora coa hispanista belga Françoise Pechère na construción da magnífica peza poética bilingüe galego-gala da tradición literaria galaica “Galiza / Galice” que reproduce en edición facsimilar o citado libro *Xosé María Díaz Castro. Día das Letras Galegas 2014*. “Beleza para sempre” sitúa tamén a Díaz Castro no ronsel da revolución romántica rosaliana como poeta integral do persoal e do colectivo, do local e do universal, do clásico e do popular, do sacro e do profano, da vida e da morte, do amor e do desamor, da dor e da alegría, da contradición da luz e da sombra, da creación completa e fragmentaria, do silencio e da palabra e da riqueza máxima da ambigüidade coa que se define nos versos de *Sombras radiantes y otros poemas*: “dejadme ambiguo en esta ambigua tierra / río de sombras entre sierra y sierra” (Díaz 2014: 35). E sitúao tamén como

poeta rosaliano existencial na liña da *preexistencialista* Rosalía Hölderlin (Carballo 1959: 19), evidenciada no pensamento e na creación do caderno *7 ensayos sobre Rosalía* (Pimentel 1952), como poeta intimista do pensar e do sentir do mesmo Díaz Castro vivo nos seus versos e poeta social das persoas e das colectividades pobres e oprimidas que recolle o dó máis descrido de Rosalía de Castro e dálle o consolo crente canónico e simbiótico do gozo vitalista da poética da loucura dos soños da autora de *En las orillas del Sar* e dos momentos de plenitude da comunión coa natureza e da experiencia mística da creadora de *Cantares gallegos* e *Follas novas*. Nesta “Beleza para sempre” e noutros escritos anteriores como “Penélope na «Galiza / Galice» de Françoise Pechère”, incluído no libro *Xosé María Díaz Castro. Día das Letras Galegas 2014*, e “Imaxes de mulleres na literatura galega: Penélopes de poetas. Rosalía Penélope, Xohana Penélope e Olga Penélope”, incluído na obra editada por Carlos Andrés González Paz *As voces de Clío: a palabra e a memoria da muller na Galicia* (Blanco 2009: 87-100), aparece a persoal filiación rosaliana de Díaz Castro nas Rosalías Penélopes mulleres de emigrantes, “guerreiros”, viaxeiros e navegantes, e moi especialmente na Penélope pesimista, impasible, estoica, fatalista, autónoma e independente do poema “Desde los cuatro puntos cardinales” de *En las orillas del Sar*. É a Rosalía que quizais podería ter inspirado a Díaz Castro a volta ao máis orixinario, primitivo e profundo optimismo do mito greco-galaico desta Europa do sur, se é que nel vai o soño da superación reparadora dos horrores da traxedia da “Galicia” “Virgen-mártir” (Castro 1982: 126 e 129) denunciada no poema “A gaita gallega”, do libro dos *Cantares gallegos* de Rosalía, libro moi amado polo poeta que se conserva copiado a lapis en dous cadernos con letra de Díaz Castro gardados no legado do poeta ao coidado de Alfonso Blanco Torrado (Blanco 2014: 180-183 e 187), e no álbum *Galiza mártir* de Castelao, publicado durante a guerra civil en Valencia en 1937 en edición tetralingüe para denunciar ao mundo os desastres da guerra e dedicado, precisamente, “Aos galegos que andan pol-o mundo” (Castelao 1976: s .p.). En “Penélope na «Galiza / Galice» de Françoise Pechère” fixemos unha lectura do poema de Díaz Castro dentro do pequeno poemario rosaliano da “verdade” “núa” (Blanco 2014a: 183) que é a escolma «Galiza / Galice». Esa lectura integral, á vez humanística, ecolóxica e metaliteraria, deixábao ver ben como un poema de implícita memoria resistente e como posible parábola utópica da harmonía planetaria e da creación e da renovación da vida, en sintonía coas Rosalías Machado e Virginia do humanismo integrador (Rodríguez 1985: 5-6).

PENÉLOPE POEMA

Agora, recollendo o “deter a beleza que se vai” da poética da “beleza para sempre” que escollemos da poesía de Díaz Castro que máis amamos, retomamos e

continuamos a lectura metaliteraria do poema “Penélope” do apartado “Esperanza” do libro *Nimbos* exposta en “Penélope na «Galiza / Galice» de Françoise Pechère” e en “Beleza para sempre”. Nestes dous lugares acollémonos á rica ambigüidade do poeta para poder ver en Penélope –como en Ulises, ausencia presente–, a persoa, a poesía e o poema que persisten.

E agora tamén, recollendo a realización da utopía da liberdade e do amor universais deses mesmos escritos anteriores, sumámoslle a liberación das palabras soltas e quizais libres da cita de Agustín García Calvo para que desvelen as verdades elas. E para poder ver na amorosa cegueira mesta do orballo, das sabas e da tea do tempo, do sono e do soño. E para poder non ver no vesgo da chuvia coa visión amorosa transversal imprescindible. E para, ao fin, así poder sentir o canto e a volta. A beleza de volver, a beleza de vesar, a beleza de tornar, como a de tornear e traballar unha peza de forma redondeada, como a de versificar a estrutura circular do poema, na volta das viaxes e da tea na beleza para sempre, na beleza inmóbil do movemento libre do pracer, na beleza do tornar da estrataxema á vida verdadeira, para que permaneza Penélope poema, Penélope persoa e Penélope poesía. Poema redondo.

Penélope poema, *carmen*, canto, cantar, cántico encarnados, como no poema “Regreso” de *Sombras radiantes y otros poemas*: “La noche acaba en cántico, mujer / ¡Déjame, al fin, sin recordarme el viaje, / sentir intacto el gozo de volver!” (Díaz 2014: 120). Porque, como revela o último poema do apartado “Esperanza” do libro *Nimbos* onde está “Penélope”, na terra e no tempo hai “hora e lugar” e hai escada ao ceo: “Ademetido fun na espranza pura, / i a morte que me mata non é miña” (Díaz 1982: 39). Seguindo quizais o “¡Esperad y creed!, crea el que cree, / y ama con doble ardor aquel que espera” (Castro 1982: 393) do citado poema “Desde los cuatro puntos cardinales” de Rosalía, a espera, a esperanza, a crenza e a creación compoñen Penélope poema, a persoa e a poesía deste poeta con humilde poética de canteiro (Díaz 2014: 116), que envolve en néboa e en nubes as ruínas do pazo derruído do desterro, tal unha primordial pirámide truncada cuberta de herba, para que brille a luz do suco, do camiño e da liña do verso da vida, como no poema “Terra sucada”, primeiro do apartado “Esperanza”: “Terra sucada, poema / de cen versos na outonía! / Orballa na cal, no escuro / camiño de tantas vidas...” (Díaz 1982: 36).

Poema “Penélope”. A permanencia da creación na obra creada. A obra redonda –“cereixa”, “guinda”, “mazá” na boca– que ampara a verdade dos versos. A verdade da vida revelada no movemento pendular permanente que vai da verba ao verbo encarnado e volve para que permaneza a beleza para sempre no movemento inmóbil: “Un paso adiante i outro atrás, Galiza!”. O movemento vital da beleza inmóbil. Poesía. Penélope poema. *Carmen*.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- Blanco, Carmen (1995): *Nais, damas, prostitutas e feirantas*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- (2009): “Imaxes de mulleres na literatura galega: Penélopes de poetas. Rosalía Penélope, Xohana Penélope e Olga Penélope”, en Carlos Andrés González Paz (ed.), *As voces de Clío: a palabra e a memoria da muller en Galicia*. Santiago de Compostela: Instituto de Estudos Gallegos “Padre Sarmiento”.
- (2014a): “Penélope na «Galiza / Galice» de Françoise Pechère”, en Xosé M. Salgado e Carmen Blanco (ed.), *Xosé María Díaz Castro. Día das Letras Galegas 2014*. Santiago de Compostela: Universidade, 177-187.
- (2014b): “Beleza para sempre”, en Xosé M. Salgado e Carmen Blanco, *O selo dun poeta. Beleza para sempre*. Santiago de Compostela: Universidade, 13-26.
- Carballo Calero, Ricardo (1959): *Contribución ao estudo das fontes literarias de Rosalía. Discurso de ingreso na Real Academia Galega lido o día 17 de maio de 1958 seguido da resposta de Ramón Otero Pedrayo*. Lugo: Ediciones Celta.
- Castelao (1976): *Galicia mártir*. Madrid: Akal.
- Castro, Rosalía de (1982): *Poesías*. Padrón: Patronato Rosalía de Castro. Edición de Ricardo Carballo Calero e Lydia Fontoira Suris.
- Díaz Castro, José María (1982): *Nimbos*. Madrid: Editora Nacional. Presentación de Ricardo Carballo Calero. Tradución do autor.
- Díaz Castro, Xosé María (2014): *Sombras radiantes y otros poemas*. Madrid: Editorial Eneida. Edición de Luís González Tosar e Armando Requeixo.
- García Calvo, Agustín (1973): *Lalia. Ensayos de estudio lingüístico de la sociedad*. Madrid: Siglo XXI.
- Pimentel, Luís et al. (1952): *7 ensayos sobre Rosalía*. Vigo: Galaxia.
- Requeixo, Armando (2014a): *A poesía en galego de Xosé María Díaz Castro: estudo e edición crítica*. Santiago de Compostela: Universidade. Tese de doutoramento.
- (2014b): “Introdución”, en Xosé María Díaz Castro, *Poesía galega completa*. Vigo: Galaxia, 7-56.
- Rodríguez Fer, Claudio (1985): “Rosalía ante la joven poesía gallega actual”, *Ínsula* 463, 5-6.
- Salgado, Xosé M e Carmen Blanco (ed.) (2014a): *Xosé María Díaz Castro. Día das Letras Galegas 2014*. Santiago de Compostela: Universidade.
- Salgado, Xosé M e Carmen Blanco (2014b): *O selo dun poeta. Beleza para sempre*. Santiago de Compostela: Universidade. (<http://dspace.usc.es/handle/10347/10977>).